

บทที่ 3

ความคิดและความขัดแย้งในการจัดการศึกษา

หลังจากที่กระทรวงธรรมการประกาศพิทักษ์หลักสูตรมดสามัญใน พศ. 2435 แล้วความเคลื่อนไหวทางการศึกษาของรัฐบาลก็หยุดชะงักลง จนถึง พศ. 2442 ใน รศ. 117 นั้น ญ่นำรัฐจึงเริ่มมีความเคลื่อนไหวในการหาแนวทางเพื่อจัดการศึกษาแบบใหม่ในวงนี้เอง ได้มีการโต้แย้งความคิดทางการศึกษาระหว่างกลุ่มผู้บริหารการศึกษาที่มีความคิดแบบเกาญ่นยวนวิธการศึกษาตามที่ญ่นำรัฐได้ดำเนินมาตั้งแต่นกัญบริหารกลุ่มความคิดใหม่ทางการศึกษา ฝ่ายกระทรวงธรรมการที่ต้องการให้มีการปรับปรุงการศึกษาแบบโรงเรียนใหม่ลักษณะทันสมัยตามแบบอารยประเทศ ความคิดเห็นเหล่านี้ได้นำมาสู่การสรุปประเด็นและการตัดสินพระทัยของรัชกาลที่ 5 ในการกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ และเป็นการวางรูปแบบการศึกษาสมัยนั้นด้วย

ในบทนี้ได้วางประเด็นการศึกษาถึงความเคลื่อนไหวทางความคิดตามหัวข้อ

ดังนี้

ปัญหาที่นำมาสู่ความคิดในการจัดการศึกษาของญ่นำรัฐใน พศ. 2442

ความขัดแย้งและขอสรุปแนวความคิดจัดการศึกษา พศ. 2442

ความขัดแย้งทางความคิดจัดการศึกษา : แนวโน้มที่นำมาสู่การ

ปรับปรุงการศึกษาในปลายรัชกาล

ปัญหาที่นำมาสู่ความคิดในการจัดการศึกษาของญ่นำรัฐใน พศ. 2442

การหยุดนิ่งของพัฒนาการศึกษาตั้งแต่ พศ. 2435 เป็นต้นมานั้นสืบเนื่องมาจากปัญหาในการจัดการศึกษา กล่าวคือ

1. ปัญหานโยบายบริหารราชการของผู้นำรัฐ หลังจากปฏิรูประบบ
 ราชการ พ.ศ. 2435 แล้ว นโยบายหลักของผู้นำรัฐในการปรับปรุงประเทศ เน้นอยู่
 แต่เฉพาะกิจการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงและความอวยรอดของอำนาจรัฐ เช่น
 กิจการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
 ทัณฑิการปกครองใหญ่กับรัฐ และการจัดเก็บภาษีภายในค่วย¹ หรือในกิจการกระทรวง
 กลาโหม เป็นเรื่องของการจัดตั้งกำลังกองทัพที่ใช้เทคโนโลยี การทหารแบบตะวันตก
 อันทรงประสิทธิภาพยิ่ง รัชกาลที่ 5 ทรงควบคุมกองกำลังทัพส่วนกลางอย่างใกล้ชิด
 ถึงแม้ว่ามีเสนาบดีบัญชาการโดยตรง คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
 ภาณุพันธุวงศ์วรเดช การจัดกำลังกองทัพเหล่านี้โดยขยายออกไปสู่หัวเมือง เพื่อควบคุม
 และป้องกันความไม่สงบ ทั้งจากปัญหาภายในและการรุกรานจากต่างชาติ² กิจการ
 ของกระทรวงต่างประเทศ ก็เป็นอีกด้านหนึ่งที่รัฐบาลให้ความสำคัญ เพราะปัญหา
 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศตะวันตกอย่างอังกฤษและฝรั่งเศส
 ต่างแข่งขันกันแสวงหาผลประโยชน์ในการลงทุนการค้า และสร้างอิทธิพลทางการเมือง³

¹ อานรายละเอียดเรื่องนี้ได้จากสมส่วาท ไชยณรงค์, "การปฏิรูปภาษีอากร
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, พ.ศ. 2517), หน้า 87 - 116.

² ภากรตี มหาจันทร์, "การปฏิรูปราชการทหาร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 130 - 147.

³ อานรายละเอียดใน ฉดอง สุนทรวาณิชชย, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
 รัสเซียและประเทศไทย ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,"
 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 พ.ศ. 2516), หน้า 132 - 141.

ปัญหาความอยู่รอดของรัฐบาล จึงเป็นปัจจัยกำหนดนโยบายการบริหารราชการ และประเทศของรัฐบาลยุคนั้น ทำให้รัฐบาลไม่ให้ความสำคัญต่อการบริหารราชการ ด้านอื่นนัก โดยเฉพาะการเกษตรและการศึกษา ซึ่งในฝ่ายเสนาบดีกระทรวงธรรมการเอง คือ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ก็มีใบบอกอำนาจต่อรองในคณะเสนาบดีสูงนัก ซึ่งมีข้อสังเกตว่า ท่านเองก็เป็นเสนาบดีหนึ่งในสองของคณะเสนาบดีที่มีใบบอกพระราชาวงษ์ ซึ่งในรัชกาลนี้ขอเสนอแนะ และความคิดเห็นที่มีบทบาทต่อการตัดสินใจพระทัยของ รัชกาลที่ 5 นั้นมาจากกลุ่มเสนาบดี และข้าราชการชั้นสูงที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จเจ้า กรมพระยาจักรี ราชานุภาพ และสมเด็จเจ้า กรมพระเทเวศร์ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์เอง ก็มีใบบอกคดีที่มี ประสบการณ์ทางการศึกษามากไปกว่าเคยผ่านการเรียนอยู่ที่อังกฤษ 3 ปี ความเห็นที่ท่านเสนอ เพื่อวางรูปการศึกษา อันเป็นการขยายงานของกระทรวงธรรมการ จึงไม่ได้รับความเห็นชอบ จากทั้งที่ประชุมเสนาบดีและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุผลที่ทรงไม่เชื่อความสามารถของเสนาบดี ถึงแม้ว่าใน พ.ศ. 2329 พระองค์เจ้ายกยักกรวรรดิพระโอรสของ รัชกาลที่ 5 ได้เข้ามารับตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ ก็ได้ทำให้งานการศึกษาขยายตัวใน วงกว้างมากนัก

2. ปัญหาวิธีการจัดการศึกษา

เนื่องจากจุดมุ่งหมายเริ่มแรกของรัฐในการจัดตั้งโรงเรียน เพื่อผลิตคน เข้ามารับราชการ ถึงแม้รัฐต้องการคนรูปร่างดีเพียงใดก็ตาม แต่รัฐก็วางหลักการดำเนินงานด้วยการลงทุนของรัฐเอง เฉพาะการศึกษาในระดับกลางและสูงบางแห่งเท่านั้น ส่วน โรงเรียนระดับพื้นฐานที่มุ่งศึกษาถูกผลิตการะไปให้กับวัด จึงประมาณการศึกษาซึ่งจัดสรรให้ แก่กระทรวงธรรมการ เมื่อเทียบกับงบประมาณแผ่นดิน และกระทรวงอื่น ๆ แล้ว อยู่ในระดับ

1. "แนบ นอย ติตติรานนท์," "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2519), หน้า 66 - 70.

ค่ามาก¹ เงินเหล่านี้นอกจากเป็นค่าใช้จ่ายให้เจ้าพนักงานแล้ว ยังต้องแบ่งเป็นค่าใช้จ่าย
 ด้านการพิมพ์ตำราเรียน และงบประมาณการศึกษาโรงเรียนหลวงระดับมัธยมในกรุงเทพฯ ซึ่งมีอยู่
 ไม่น้อยแห่ง และโรงเรียนชั้นสูงในสังกัดกระทรวงธรรมการ คือ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์และ
 โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนมุสลิมตามพระอาราม² ต้องใช้เงินจากวัดที่ได้มาจากเงินบริจาค
 เพื่อการศึกษา และผลประโยชน์ของวัดตามแต่กำลังศรัทธาที่เห็นความสำคัญของการศึกษาของ
 เจ้าอาวาสแต่ละวัด ด้วยเหตุนี้จำนวนโรงเรียนใน พ.ศ. 2435 หลังจากประกาศตั้งโรงเรียน
 มุสลิมศึกษาเพื่อสนับสนุนให้วัดจัดตั้งโรงเรียนขึ้นนั้น ^๓จำนวนถึง 98 แห่ง ทว่าพระราชอำนาจ
 ควบคุมปรากฏว่าใน พ.ศ. 2439 กัดรัดลงเหลือเพียง 60 โรงเรียน²

3. บัญญัติมาตรฐานความรู้

เนื่องจากโรงเรียนส่วนใหญ่ยังคงรักษามาตรฐานความรู้ เน้นความสามารถในทักษะ
 อ่านเขียนในแบบเก่า³ ไม่มีการผลิตตำราเรียนแบบใหม่มากนัก ถึงแม้มีการตั้งกรมตำรา
 เรียน และกรมราชบัณฑิต เพื่อพิจารณาแต่งตำราเรียน แต่ตำราเรียนที่ผลิตออกมาในช่วงนี้ยัง
 ยึดถือเนื้อหาจารีตแบบเก่าของความเป็นปราชญ์ในราชสำนัก ส่วนมากเป็นเรื่องศัพท์านุกรมภาษา
 บาลี มลายู ไทย³ ทั้งนี้ข้าราชการที่แต่งตำราเรียนในกรมทั้งสองยังเป็นปราชญ์รุ่นเก่าที่ขาด
 ความรู้ทางด้านภาษาตะวันตก และไม่คุ้นเคยกับการผลิตตำราเรียนทางด้านวิทยาการ
 วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราการแพทย์แผนตะวันตก สภาพเหล่านี้ทำให้

ศูนย์วิทยุวิทยุวิทยุ

¹ แนนอย ดิศรัตนนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบอบสมบูรณาญา
 สิทธิราชย์," หน้า 76 - 79. y

² วุฒิชัย มุสลิม, "การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5," (กรุงเทพมหานคร :
 สมาคมสังคมนักศึกษาแห่งประเทศไทย, พ.ศ. 2516), หน้า 164 - 165.

³ หจข., ร.5ศ.1/4, ราชการในกรมศึกษา จศ.1250, รศ.108 - 110
 (พ.ศ. 2432 - 2435). เป็นหนังสือพดัดไม่มีปากดี เรื่อง รายงานการแต่งตำราเรียน.

โรงเรียนระดับสูง เช่น โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนกระทรวงเกษตร มีปัญหาในการฝึกหัด
 ความรู้ด้านเทคโนโลยี และภาษาแก่นักเรียน¹

สาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลหันมาสนใจวางแผนทางแก้ไขและปรับปรุงการศึกษาคือ
 หลังจากทศวรรษที่ 5 เสร็จจากภัยจากประชาชาติยุโรป เมื่อ พ.ศ. 2442 ทรงเห็นปัญหาการศึกษา
 ของนักเรียนไทยในต่างประเทศ จึงใช้เวลาเรียนนานเกินควร ไม่ทันต่อความต้องการของวิธี
 และยังเป็นเหตุให้ต้องสูญเสียพระราชทรัพย์อย่างมาก ถ้าตั้งคนกลุ่มนี้มีความสำคัญต่อการพัฒนา
 ระบบราชการ ตามนโยบายการปกครองของพระองค์ คือ ระบบราชการขณะนั้นต้องการ
 ผู้ที่มีความรู้ทางภาษา และทักษะความรู้ในเทคโนโลยีตะวันตกขั้นสูง เพื่อให้เข้ามาแทนที่
 ตำแหน่งที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญและข้าราชการระดับสูงที่เป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งรัฐบาลว่าจ้างให้
 เข้ารับราชการในหน้าที่ซึ่งต้องใช้ความรู้เทคนิควิทยาแบบตะวันตก² ผู้นำรัฐไทยเองไม่สนใจ
 การทำงานของชาวต่างชาติเหล่านี้ เพราะตระหนักถึงการแข่งขัน แสวงหาอำนาจและ
 อิทธิพลของกลุ่มมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และแมคแคปุ่น
 อันอาจเป็นช่องทางให้ความลับทางราชการรั่วไหลออกไปได้ โดยยานกลุ่มข้าราชการ~~ชาวต่างชาติ~~
 ซึ่งมีได้มีจิตใจผูกพันกับรัฐบาลไทยอย่างแท้จริง³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงห่วงใยปัญหาความล้าช้าของการศึกษาของนักเรียนไทยในยุโรปเหล่านั้นมาก และก่อนที่จะ

¹ พจ., ร.5 ศ.2/5, ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของกรมศึกษาธิการ รศ.121
 (พศ. 2445).

² ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่
 พ.ศ. 2411 - 2475," หน้า 83 - 86.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55 - 56.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57 - 58.

เสด็จกลับไคมอปให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (มรว. เปีย มาลากุล) อัครราชทูตพิเศษประจำ
ราชสำนักอังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียม และประเทศภาคพื้นยุโรป และเคยเป็นผู้ดูแลนักเรียน
ไทยในยุโรป ให้ช่วยหาทางแก้ปัญหานี้อย่างรีบด่วน

หลังจากนั้นมาพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ จึงได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นมาใน
จดหมายลงวันที่ 8 เดือนเมษายน รศ. 117 (พ.ศ. 2442) เสนอแนวทางการแก้ไขและปรับปรุง
การศึกษาของนักเรียนไทยในยุโรป โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาความล่าช้าของการเรียน
ในต่างประเทศ ที่สำคัญประการหนึ่ง เกิดจาก พื้นฐานความรู้ของนักเรียนจากการเล่าเรียน
ในเมืองไทยไม่ได้มาตรฐานเพียงพอ พระยาวิสุทธิฯ จึงได้เสนอความเห็นเพื่อปรับปรุงการศึกษา
ภายในประเทศไว้ 2 ประเด็นคือ

1. ความเห็นว่าควยเรื่องจัดการศึกษา รศ. 117³ เป็นการเสนอความคิดในการ
จัดชั้นการศึกษาและหลักสูตรของโรงเรียนหลวงภายในประเทศให้ลงรอยกับระบบการศึกษา
ในประเทศอังกฤษขณะนั้น เพื่อจะได้ไม่เป็นปัญหาในการเล่าเรียนสำหรับนักเรียนที่ไปศึกษาต่อ
ต่างประเทศ นอกจากนี้ยังได้เสนอให้มีการปรับปรุงมาตรฐานความรู้ทางวิทยาการให้ดีขึ้นคือ
นอกจากให้มีการแปลตำราเรียนต่างประเทศแล้ว รัฐบาลควรส่งเสริมเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่

¹ พจน., ร. 5 ค. 2/3. รายงานความเห็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ที่จะจัดการ
ศึกษาของนักเรียนสยามให้เจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน เรียบเรียงโดยกระแสพระบรมราชโองการ.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

การสอนของครูไทย และการปฏิบัติการศึกษาของนักเรียนอีกชั้นหนึ่ง วิธีนี้ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาหรือความเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้านให้เจริญขึ้นได้ การสร้างวิชาที่พื้ทำให้ราษฎรทั่วไปสำนึกในความเจริญก้าวหน้าในอาชีพเกษตรกรรมของบรรพบุรุษ ย่อมเป็นการชักจูงให้ราษฎร เหล่านี้เชื่อมั่นและดำรงการประกอบอาชีพไปได้ไม่หันมาเป็นบุคคลว่างงาน อันอาจถูกชักจูงให้หลงใหลในอบายมุขได้

ความเห็นของพระยาวิสุทธธำรง กิ่งกล่าวก่อให้เกิดปฏิกิริยาความเคลื่อนไหวในการจัดการศึกษาอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเร่งรัดให้มีการวางแผนการศึกษาโดยเร็ว ทางฝ่ายกระทรวงธรรมการ พระองค์เจ้ากิติยากร อธิบดีกรมศึกษาฯ ได้แสดงปฏิกิริยายอมรับและเห็นภัยในการวางแผนการศึกษา เพื่อจัดรูปแบบและหลักสูตรการศึกษา ให้ตรงรอยเดียวกับของประเทศตะวันตก² แต่สำหรับความเห็นในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนศิลปศาสตร์ (Industrial School) นั้นท่านมีปฏิกิริยาตอบโต้ในคำความคิดเห็นในการจัดการ อ้างว่าไม่ใช่หน้าที่ของกรมศึกษา ในการสร้างพลเมืองดี กรมศึกษา มีหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อให้มี "คนรู้" ในวิชาการสามารถรับราชการได้³

การโต้แย้งในเรื่องเป้าหมายของการจัดการศึกษาของรัฐนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงปัญหานี้ เพราะเป้าหมายหลักของการศึกษาเท่าที่เป็นมาเป็นที่ทราบกันคืออยู่แล้วว่าเป็นการฝึกหัดคนเข้ารับราชการ แต่การที่พระยาวิสุทธธำรงสัปดาห์ขยับเป้าหมายการจัดการศึกษา

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจข., ร.5 ศ.2/5 ความเห็นของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากร วรลักษณณ์ เพิ่มเติมนอกจากสัปดาห์ของกระทรวงธรรมการ เป็นส่วนหนึ่งของในการศึกษา.

³ เรื่องเดียวกัน.

<เพื่อสร้างคนให้เป็นผู้เมืองคณิน มีผลให้รัชกาลที่ 5 ทุ่มมากระตุนย้ายคณะสงฆ์ ให้ดำเนิน
 การจัดการศึกษาตามเป้าหมายดังกล่าว เพราะทรงมองเห็นว่า วัดซึ่งเป็นองค์กรศึกษาใน
 สังคมเก่านั้น เคยเป็นสถานศึกษาที่สั่งสอนศีลธรรมจรรยามาก่อน ทำให้พระองค์ทรงวาง
 หลักการในการจัดการศึกษาไว้ว่า "ควรศึกษาต่อไปที่จะจัดเพื่อสร้างคนดี ต้องให้มีการสอน
 พระศาสนาด้วย" นอกจากนี้ทรงย้ำกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารว่า

"เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดใหม่มาก ๆ จนถึงรากเงา
 ของการศึกษาเมืองไทย อนาคตของไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่งการ
 สอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิค
 ไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจ
 มากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้ คนที่ไม่รู้อะไรก็มีมาก คอไป
 ภายนอกถ้าเป็นคนที่ได้เล่าเรียนคงจะประพคตตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียน
 นั้นหากถูกโม คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ดำเนินตามคงจะหันไปหา
 หุจริตโดยมาก การนอยกโงงไม่ใคร่คล่อง ถ้าโงงไม่สนธิ การนอยกโงง
 คล่องขึ้น แลโงงพิสดารขึ้น ควรที่หัดให้รู้อานอกขรววิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้
 เป็นคนดี คนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วใดคล่องขึ้น"

ดังนั้นทรงเห็นว่า วิธีการสร้างคนให้เป็นคนคณินต้องอาศัยการศึกษาโดย
 กำหนดให้

1. พหจ. ร. 5 ศ. 2/3 พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 พระราชทานถึงสมเด็จพระ
 พระมหาสมณะเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 24 กรกฎาคม รศ. 117 (พ.ศ. 2442).

2. เรื่องเดียวกัน

"ถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้อย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจอย่างง่าย ๆ และเป็นความประเสริฐของ คุณศัพท์ชั้นต่ำ ๆ ขึ้นไป จะเป็นคุณประโยชน์มาก หนังสือเช่นนี้เสนออุบาย ธรรมจักนุกยังส่งอยู่ ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านใหม่มากขึ้น และระวังอย่าให้ มีโชค และถามคำสั่งสำหรับครู สอบถาม เช่น คือ 5 ถามว่าอะไรเป็นองค์ที่ 1 ที่ 2 เป็นต้น ینگให้เด็กท่องจำในใจในคำสั่ง เป็นหัวข้อเช่นนั้นได้เป็นการดี"¹

ปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายถวายพระหัตถ์กราบบังคมทูลแสดงความเห็นวิจารณ์ ขอเสนอแนะการจัดการศึกษาของพระยาวิสุทธวิจิตร โดยทรงเห็นด้วยกับ วิธีการจัดรูปแบบการศึกษาภายในประเทศ ให้เน้นการเรียนภาษาอังกฤษมากขึ้น และจัดชั้นวิชาการให้ลงรูปเกี่ยวกับแบบการศึกษาในต่างประเทศ แต่ทรงย่ำว่า จุดมุ่งหมายของการให้การศึกษาต้องไม่ละเลยการฝึกฝนธรรม ฝึกให้คนเป็นคนดีด้วย โดยทรงเสนอให้มีการสอนศีลธรรมในโรงเรียนทุกชั้น โดยจัดทั้งโรงเรียนทศสองฝึกสอนตามวิธีการนี้ ซึ่งใน ช่วงแรกทรงเห็นว่า โรงเรียนสาขามหาจุฬาราชวิทยาลัยขณะนั้นมีการสอนภาษาอังกฤษขึ้นแล้ว จัดให้เป็นโรงเรียนตัวอย่าง ทดสอบการสอนภาษาอังกฤษ และศีลธรรมทุกระดับชั้น สำหรับชั้นสุดท้ายให้เรียนภาษามคธและสันสกฤต² ถ้ารูปการณเป็นดังนี้ "การเรียนวิชา กับศาสนาจะรวมเป็นคล่องเดียวกัน" และ "ผู้ที่เรียนจะเป็นพระก็ดี เป็นฆราวาสก็ดี ก็คง เป็นผู้มีความรู้ใช้ใดคางพวกคางไมคองตักันว่าอารามหรือโชค" ³ "ข้อนี้ไม่เห็นคักคาน นอกจากว่าไมคักคิงพระไตรลักษณ์ไปสักกัซวันค่น"⁴

¹ เรื่องเดียวกัน

² หจข., ร. 5 ศ. 2/3, หนังสือกราบบังคมทูลของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 26 กรกฎาคม รศ. 117 (พ. ศ. 2442).

³ โชค น่าจะมาจากคำภาษาอังกฤษว่า sod ซึ่งมีนัยความหมายว่าในทางโลกย์

⁴ หจข., ร. 5 ศ. 2/3, หนังสือกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้า ...

วิธีการจัดการศึกษาตามแนวนั้น เป็นนโยบายของผู้นำรัฐ ซึ่งต้องการจัดการศึกษา
ภายในรัฐ ควบคู่การให้องค์การศึกษาแบบเก่า คือ วัด ทำหน้าที่ให้การศึกษาระดับ
การรับนิคมขอรวมกับอาณาจักร หรืออำนาจรัฐ

ส่วนความมึนงงในการจัดการศึกษาของฝ่ายกระทรวงธรรมการ ซึ่งต้องรับผิดชอบ
โดยตรง ¹ (เจ้าพระยาภาสกรวงษ์) ได้เสนอโครงการจัดการเล่าเรียนในกรุงเทพและ
หัวเมือง รศ. 117 แสดงจุดมุ่งหมายต้องการปรับปรุงการศึกษาให้ทันสมัยตามแบบแผนการ
ศึกษาในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดชั้นการศึกษาในกรุงเทพฯ ให้ลุล่วง
กับการศึกษาในประเทศอังกฤษ และยังวางเป้าหมายให้ขยายการจัดตั้งโรงเรียนออกไปยัง
หัวเมือง มุ่งหวังให้เด็กชายทุกคนเข้ารับราชการ การศึกษาชั้นต้นหรือชั้นมูล ในโรงเรียน
ของรัฐ ซึ่งต้องตั้งขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยใช้งบประมาณที่รัฐบาลต้องจัดสรรให้เป็นเงินถึง
452,000 บาท เฉพาะในเขตหลวงและเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ได้เสนอวิธีการหาเงิน
สำหรับการศึกษาในหัวเมือง ควบคู่การจัดให้มีการเก็บภาษีการศึกษาจากราษฎรชั้นนอกประ ²

ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงพิจารณาว่าโครงการนี้เป็นโครงการที่อ่านเข้าใจยาก
ทรงเข้าใจว่าใช้เวลาการเตรียมเขียนโครงการไม่นาน จึงไม่รัดกุมและเต็มไปด้วยข้อผิดพลาด
ภาษาอังกฤษทางการศึกษา จนดูเหมือนเป็นการลอกโครงการศึกษาจากต่างประเทศมาโดยตลอด
ซึ่งเหตุผลสำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่ยอมรับโครงการศึกษานี้ก็คือ การเก็บเงินอากรการศึกษา
เพื่อบำรุงการศึกษาหัวเมือง ทรงเกรงว่า การเก็บภาษีซ้ำซ้อนจะทำให้ราษฎรหัวเมืองไม่พอใจ
และยอมมีผลกระทบต่อบริบทระบบการปกครองอย่างใหม่ ³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หจข., ร. 5 ศ. 2/3, หนังสือกราบบังคมทูล ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
วชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 26 กรกฎาคม รศ. 117 (พ.ศ. 2442).

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจข., ร. 5 ศ. 12/7, เรื่องจัดการเล่าเรียนเขตต่าง ๆ และรายงานการ
ประชุมพิเศษ ลงวันที่ 26 กันยายน รศ. 117 (พ.ศ. 2442).

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิเสศโครงการของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แล้วก็ทรงหันไปเร่งให้สมเด็จเจ้า กรมพระวชิรญาณและสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รวมมือกันในฐานะที่เคยจัดการศึกษามาก่อน และเป็นผู้รู้เป้าหมายการศึกษาที่พระองค์ทรง ต้องการได้อย่างดี¹

ในวันที่ 26 กันยายน รศ. 117 (พ.ศ. 2441) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงเรียกประชุมพิเศษ เพื่อวางแนวทางการจัดการศึกษาแห่งชาติ ระหว่างกลุ่ม ผู้บริหารการศึกษาฝ่ายกระทรวงธรรมการ และสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จเจ้า กรมพระวชิรญาณ รัชกาลที่ 5 ทรงสรุปพระบรมราชวินิจฉัย อันเป็นนโยบายในการจัดการศึกษา ของรัฐไว้ดังนี้²

1. ทรงวิจารณ์ข้อผิดพลาดในการดำเนินงานของกรมศึกษาธิการ ที่ดำเนินตามรอย เคาะการจัดการศึกษาสมัยสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด้วยความเข้าใจผิด เพราะการ ศึกษาช่วงนั้น รัฐให้ความอุปถัมภ์มากเพื่อเร่งรัดให้คนมีการศึกษาเข้าทำงานราชการโดยเร็ว และการที่กรมศึกษาฯ ซึ่งวางโครงการศึกษาที่ต้องใช้งบประมาณจากรัฐจำนวนมาก ในการจัด การและจัดหาผู้บริหารการศึกษาที่มีประสิทธิภาพพร้อม ซึ่งเป็นไปไม่ได้สำหรับนโยบายของรัฐ ในขณะนั้นที่จะจัดสรรให้

2. ในเรื่องของแนวทางการศึกษา ทรงแสดงพระบรมราโชบายให้เห็นว่า การจัดการศึกษานั้นละเอียดไม่ได้ในเรื่อง "ที่ใดทรงจัดให้เกี่ยวข้องด้วยการพุทธศาสนา การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่เกี่ยวข้องด้วยวักนั้นไม่ได้"³ ดังนั้นการศึกษานอกจาก

¹ หจข. . ร. 5 ศ. 12/7. เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

เป็นการสอนอักษรวิธแล้ว "ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย" ทรงถือว่า เป็นหน้าที่ของพระองค์
ในฐานะกษัตริย์นารัฐว่า

"ข้อนี้เป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ว่า เพราะได้พุกกันโดยมิได้นัดหมายกัน
ก็มาฟ้องว่า คนไทยไม่รู้จักศีล 5 โดยมาก ได้ตรวจสอบ และกรมหมื่นคำรงฯ ได้ตรวจสอบ
ตามหัวเมือง เห็นเสื่อมทรามมาก ดูเป็นคนไทยไม่มีศาสนา....."

ดังนั้นการจัดตั้งโรงเรียนในแนวทางนี้ จึงเป็นการขยายเผยแพร่ความคิดเห็น
ที่ถูกต้องของพุทธศาสนาอันเป็นอุดมการณ์ทางสังคมภายใต้กรอบการตีความของอำนาจรัฐส่วนกลาง

การดำเนินงานจัดการศึกษา ซึ่งต้องกระทำอย่างประหยัดเงินของรัฐ และรักษา
จุดมุ่งหมายของการศึกษาให้เรียนรู้พุทธศาสนา ในการสร้างคนให้เป็นคนดีนั้น ทรงแบ่งอำนาจ
หน้าที่หน่วยงานที่รับผิดชอบจัดการศึกษาออกตามประเภทของโรงเรียนเป็น 2 ระดับ ระดับต้นคือ
โรงเรียนมูลสามัญ เป็นโครงการที่จะจัดตั้งขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมือง
โดยอาศัยวัดเป็นโรงเรียน การที่พระระดับนี้ให้อยู่ในอำนาจรับผิดชอบดำเนินการจัดการของ
คณะสงฆ์ แต่งตั้งคณะกรรมการการศึกษาขึ้นจากผู้อำนวยการคณะสงฆ์ทุกภาค โดยมีสมเด็จพระเจ้า
กรมพระวชิรญาณวโรรสเป็นแม่พิมพ์ต้นแบบวิชาการ ทั้งนี้ข้าราชการฝ่ายปกครองกระทรวงมหาดไทย
ภายใต้การบริหารของสมเด็จพระเจ้าคำรงฯเป็นผู้รับผิดชอบด้านธุรการ การเงินและการพิมพ์
ตำรา ซึ่งเป็นข้อไม่สะดวกของฝ่ายสงฆ์ ส่วนโรงเรียนระดับสูงขึ้นมา ในโรงเรียนต้นมัธยม
และโรงเรียนพิเศษ ที่ฝึกหัดให้ความชำนาญเฉพาะช่าง โรงเรียนเหล่านี้ตั้งขึ้นในเขตกรุงเทพฯ
และอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศึกษาธิการ²

การแยกหน้าที่จัดการศึกษาครั้งนี้ เป็นการลดอำนาจการจัดการศึกษาของ
กระทรวงธรรมการให้รับผิดชอบจำกัดอยู่แต่เฉพาะการศึกษาระดับกลาง - สูง ซึ่งมี
จำนวนโรงเรียนไม่มากนัก

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจข. เอกสาร ร. 5 ศ. 12/7. เรื่องเดียวกัน.

ความขัดแย้งทางความคิดจัดการศึกษา : แนวโน้มที่นำไปสู่การปรับปรุงการศึกษาปลายรัชกาล

เนื่องจากอำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐบาลอยู่กับฝ่ายกระทรวงมหาดไทย และคณะสงฆ์ ทั้งที่ผู้บริหารฝ่ายกระทรวงธรรมการได้พยายามทูลทางถึงอำนาจอันเป็นหน้าที่ของตนกลับคืนอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่ไฉนมากนัก จนในที่สุดเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงธรรมการ ในพ.ศ. 2445. ¹ พระยาวิจิตรบริรักษ์ (มรว. คลี สุกทัศน์ ณ. อยุธยา) ซึ่งต่อมาเป็นที่เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ใหญ่ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีแทน ในวงนี้เองกลุ่มผู้นำความคิดทางการศึกษาใหม่ ที่คุ้นเคยและมีความรู้ระบบการศึกษาในประเทศตะวันตก อย่างพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร ณ. อยุธยา) ซึ่งต่อมาเป็นที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้พยายามเข้ามาจัดการศึกษา ด้วยการขยายงานกรมศึกษาธิการ เสนอให้มีการปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาในระดับมัธยมและขยายการจัดตั้งโรงเรียนระดับนี้เพิ่มขึ้น ในกรุงเทพฯ เดิมมีเพียง 3 โรงเรียน ให้เป็น 8 โรงเรียนด้วยกัน ²

นอกจากนี้ พระยาวิจิตรบริรักษ์ ยังกราบบังคมทูลเสนอความเห็นจัดการศึกษา ร.ศ. 121 ³ ซึ่งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการร่างความเห็นนี้ โดยเสนอให้จัดการศึกษาพิเศษ เสริมต่อจากการศึกษาฝ่ายสามัญ ในทุกชั้นตั้งแต่ระดับประถม-มัธยม และอุดมศึกษา อันเป็นแบบการศึกษาที่ได้จัดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งการศึกษาพิเศษที่จัดตั้งนี้ได้วางความมุ่งหมายไว้คือ

¹ แน่งน้อย ติตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์," หน้า 115 - 117.

² พ.ศ. 2445 ร. 5 ศ. 2/12, หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาวิจิตรบริรักษ์, ลงวันที่ 19 มิถุนายน รศ. 121 (พ.ศ. 2445).

³ เรื่องเดียวกัน.

"ปรารถนาที่จะรู้จะฝึกหัดให้ได้ความรู้พิเศษ โดยเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อที่จะเป็นทุนเป็นเครื่องมือ สำหรับประกอบการงาน โดยเฉพาะหนทางอันนั้น ก็จะได้อีกในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, หรือหลายสิ่งสูงต่ำตามกำลังสวามารถและคุณภาพรูปแห่งตน วิชาและศิลปะที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามนตศึกษา¹ ได้แก่ การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นอาจารย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนตาม กิ่งและแผนกต่าง ๆ เหล่านี้เป็นคน"

การศึกษาพิเศษซึ่งมีอยู่ในขณะนั้นได้แก่ ในระดับประถมศึกษาพิเศษคือ โรงเรียนสอน ภาษาอังกฤษระดับประถม วิทยาลัยชุมชน ในระดับมัธยมศึกษาพิเศษ คือ โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ~~ซึ่งมีลักษณะพิเศษในโรงเรียนสาธิตและโรงเรียนพิเศษ~~ และมีโรงเรียนศึกษาพิเศษอุดมศึกษาสังกัด กระทรวงต่าง ๆ หนึ่ง โรงเรียนศึกษาพิเศษทุกระดับเท่าที่จัดอยู่นั้น ตั้งขึ้นมาเพื่อผลิตบุคลากร ให้แก่ระบบราชการเท่านั้น ยังมีโคชขยายวัตถุประสงค์การผลิตนักเรียนเพื่อป้อนกิจการด้านอื่น ๆ ตามที่ควรจะเป็น²

เพื่อที่จะจัดการศึกษาให้ได้ตามแนวความเห็นนี้ กระทรวงธรรมการซึ่งมีกลุ่มผู้บริหารการศึกษากลุ่มใหม่ ที่มีประสบการณ์การศึกษาจากประเทศตะวันตก จึงได้เกิด ~~idea~~ ^{idea} ปรับปรุงหลักสูตร เช่น เพิ่มการเรียนภาษาบาลี ยุกระดับมาตรฐานความรู้ในการสอบภาษาอังกฤษชั้นประโยค 2 ³ เพิ่มการอ่านภาษาไทยมากขึ้นโดยเฉพาะ จินตนิพนธ์ เรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ นิราศนรินทร์ ส่งเสริมให้มีการผลิตตำราวิทยการเชิงวัตถุธรรมชาติ ผลิตตำรา วิชาวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ทั้งนี้เพราะสถิติผลการสอบไล่ความรู้ปรากฏชัดว่า จุดอ่อนของ

1 ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507, หน้า 169.
 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 189 - 191.
 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

การศึกษาวิทยาการในนักเรียนระดับสูงนี้ ~~อนึ่ง~~ วิชา เลข และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

นอกจากต้องปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาแล้ว พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ยังมองเห็นว่า
 บัณฑิตการศึกษาที่ต้องการ การแก้ไขอย่างยิ่ง คือ มาตรฐานความรู้ในระบบการศึกษาขณะนั้น ~~เป็นเหตุให้เกิด~~
 สามารถประสานกันเป็นโครงรูปเดียวกัน ~~เนื่องจาก~~ เนื่องจากการจัดการศึกษาในระดับสูงในความ
 รับผิดชอบของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักรีวังฯ ไม่ได้ลงรอยกับ
 การศึกษาระดับสูงในกรุง ทั้งนี้เพราะพระซึ่งเป็นผู้สอนตามมูลศึกษามีความรู้เพียงสามารถ
 สอนให้อ่าน เขียนภาษาไทยเบื้องต้นเท่านั้น พระยาวิสุทธิฯ ได้เสนอให้มีการแก้ไขที่
~~ปรากฏว่าไปรท~~ ให้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักรีวังฯ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ซึ่งคุม
 อำนาจจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐอยู่ขณะนั้น เป็นผู้พิจารณาแก้ที่

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสองพระองค์ ทรงมองเห็นปัญหาและแนวทางการ
 การศึกษาต่างจากพระยาวิสุทธิฯ กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่า
 การศึกษานี้มีความหมายกว้าง "ไม่เฉพาะแต่การเรียนหนังสือ เรียนในโรงเรียนอะไร ๆ เช่น
 รู้จักคิดรู้จักชอบ หัดทำอะไร ๆ เช่น เช่น ปูรงเครื่องเป็นจิตว่าศึกษาทั้งนั้น เป็นแต่มีที่ยนอน
 อยู่ในนั้น" ⁴ การศึกษาจึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่การเรียนรู้อาชีพอันใดอันหนึ่งเท่านั้น แต่ทรงกลับ

¹ ในช่วงนี้มีการเรียนวิทยาศาสตร์ระดับสูง เช่น หนังสือสอนอ่าน เล่ม 2 - 4
 และมีการแปลตำราเรียนวิทยาศาสตร์เพื่อใช้สอนโรงเรียนแพทย์มากขึ้น คูรายละเอียดเรื่องนี้ได้
 จาก ยุวดี ตปนียากร, "วิวัฒนาการของการแพทย์ไทย....," หน้า 187 - 201.

² หจข., ร. 5 ศ. 2/5, หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน รศ. 124 (พ.ศ. 2448).

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจข., ร. 5 ศ. 2/5, หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระ
 กรมพระวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 2 มกราคม รศ. 124 - 125 (พ.ศ. 2448 - 2449).

เห็นว่า ปัญหาที่ต้องแก้ไขโดยเร็ว คือ เป้าหมายของการศึกษาในขณะนั้นที่ทำให้ราษฎร
 เรียนหนังสือเพื่อบูรณาการในอาชีพรับราชการ เท่านั้น ทรงอธิบายให้เห็นว่ากรณีที่แต่เดิมมา
 รัฐบาลเข้ามาจัดการศึกษา เพราะราชการขาดแคลนครูหนังสือ เดิมเป็นเหตุให้ "คนเรียน
 หนังสือกันมากขึ้น และตั้งใจเอาหนังสือเป็นการงาน"¹ ต่อมาเมื่อรัฐบาลขยายการศึกษา
 "จึงมีคนที่มีความรู้ เมื่อคนรู้หนังสือมีมากขึ้น โอกาสที่จะขึ้นในวงราชการก็แคบเข้า คนผู้ไม่ได้
 ของนางจะต้องหันไปหาการงานเดิมของตระกูล แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะเหตุว่าหากหน้ามา
 ทางหนังสือแล้ว ก็หาได้สนใจในการงานนั้นไว้ไม่"² ด้วยเหตุนี้จึงทรงคิดว่า "การศึกษาวิชา
 หนังสือในชั้นนี้ของพวกบุตรราษฎรไม่เป็นอันโยงกับการศึกษาพิเศษ สำหรับการงานเดิมของตระกูล
 กลับเป็นเครื่องเปลี่ยนแปลงพื้นเพไปในทางใหม่ ๆ" และเมื่อมีสาเหตุคานอื่น ๆ ประกอบด้วย
 "การงานที่เป็นของไทยยอมตกไปเป็นของชาวต่างประเทศ เบนคิดว่า พวกจีน การช่างเกือบจะ
 ทั้งนั้น การค้าขายก็โดยมาก ยังอยู่แต่เฉพาะการเพาะปลูกแค่นั้น บัดนี้ยังแลเห็นเงินตั้งทำนา
 หรือแปลงนาเป็นไร่ เป็นเรือก็มีราย ๆ อยู่บ้างแล้ว"³

การศึกษาซึ่งมีมาแต่อดีตนั้น ทรงอธิบายว่าเป็นการศึกษา ที่แบ่งออกเป็นการศึกษา
 สามอย่าง "อ่าน เขียนเลขตามวัด" และการศึกษาพิเศษที่ "เป็นการศึกษาตามหน้าที่ของราษฎร
 แต่ละวงศ์ตระกูล เช่น ทำนา ค้าขาย การช่าง รับราชการ" นั้น ลักษณะการศึกษาที่มีระเบียบ
 กลับพบความเปลี่ยนแปลงสืบสน เพราะราษฎรที่มาจากวงศ์ตระกูลที่มีอาชีพต่างกันมุ่งแต่จะเรียน
 หนังสือ เพื่อเข้ารับราชการ ผลเสียจึงกล่าวยอมตกอยู่ทั้งแก่ราษฎร ซึ่งไม่อาจแย่งตำแหน่ง
 ราชการได้ แล้วยังต้องสูญเสียอาชีพตามวงศ์ตระกูลเดิม และยังเป็นอันตรายต่อการปกครอง

1. หจจ. ร. 5 ศ. 2/5, เรื่องเดียวกัน.

2. เรื่องเดียวกัน.

3. เรื่องเดียวกัน.

บ้านเมืองที่ไม่อาจปลูกฝังความคิดให้ราษฎรรักถิ่นฐานประกอบอาชีพ ทางเกษตรกรรม เป็นหลัก
ในที่ดินที่แน่นอน ทำการช่วยเหลือรัฐในการปกป้องบ้านเมืองได้¹

การแก้ปัญหาค่าความเข้าใจจุดมุ่งหมายของการศึกษาอย่างผิด ๆ ในความเห็นของ
สมเด็จพระพรหมวชิรญาณ นั้น รัฐบาลต้องจัดวิธีการศึกษาเสียใหม่ โดยต้องวางหลักเกณฑ์
สรุปได้ดังนี้²

1. ต้องไม่ให้มีการศึกษาให้เปล่า "ฟรีอะคูเอชั่น (Free Education)"
สำหรับราษฎร เพราะรัฐบาลต้องรับภาระจ่ายเงินงบประมาณการศึกษาสูงมาก และยังเป็น
ช่องทางสนับสนุนให้ราษฎรอยากเรียนหนังสือสูงขึ้น เพราะการศึกษาระดับสูงนี้จัดขึ้นเพื่อฝึกหัด
คนเข้ารับราชการ เท่านั้น จึงต้องจำกัดปริมาณนักเรียนและโรงเรียน

2. รูปแบบการศึกษาต้องแบ่งออกเป็น 2 ระดับ

ระดับต้น จัดขึ้นสำหรับราษฎรทั่วไป ให้เป็นการศึกษาขั้นสามัญ พอรู้หนังสือ
อ่านออกเขียนได้ขั้นเบื้องต้น ส่วนการศึกษาพิเศษที่เป็นความรู้การประกอบอาชีพตามวงศ์ตระกูลนั้น
หากยังไม่สามารถสอนความรู้ที่ระดับอาชีพได้ดีกว่าที่เป็นอยู่ เพียงแค่สอนให้รู้จักรักษาไว้ก็ถือว่า
ดีแล้ว การศึกษาระดับนี้ รัฐมีหน้าที่จัดการให้แพร่หลายทั่วไป โดยยึดหลักการ "ประหยัด
ทรัพย์" ดังนั้นสถานศึกษาที่เหมาะสมที่สุดคือวัด โดยให้พระเป็นครูสอนหนังสือ นอกจากเป็น
การไม่สิ้นเปลืองงบประมาณแล้ว วัดยังสามารถถ่ายทอดหลักความประพฤติที่สร้างพลเมืองดีได้
ตามคติพุทธศาสนา ซึ่งรัฐก็จะช่วยควบคุมหลักการในส่วนนี้ ด้วยการให้กรมศึกษาธิการเป็น
ผู้จัดหลักสูตรและตำราเรียน ซึ่งสั่งสอนอุดมการณ์ทางสังคมดังกล่าวได้

¹ เรื่องเดียวกัน.

² ทจข., ร.5 ต.2/5, เรื่องเดียวกัน.

ระดับสูง เป็นการศึกษานอกหลักสูตร จัดขึ้นเฉพาะกลุ่มคน เพราะตำแหน่งราชการมีจำกัด กลุ่มคนที่รัฐจัดให้เข้ารับการศึกษาในระดับนี้ ให้คำนึงถึงหลักการคัดเลือกเฉพาะบุคคลที่มีสติปัญญาสูงในการเล่าเรียน และมีกำลังทรัพย์ที่ใช้จ่ายระหว่างเรียน เพราะเป็นการศึกษาระดับสูงที่รัฐต้องการให้ราษฎรช่วยตนเองในการเสียค่าเล่าเรียน การศึกษาในระดับนี้ให้กรมศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบการจัดหลักสูตร โดยระวางมีให้คำนึงถึงแต่การปรับปรุงมาตรฐานการศึกษา ที่เป็นการถ่ายแบบการศึกษาจากต่างประเทศอย่างเดียว กรมศึกษาฯ ควรยึดหลักการจัดอย่าง "ประหยัดทรัพย์" ด้วยการคำนึงถึง "วงงบประมาณที่จัดให้พอเหมาะกับปริมาณบุคลากรที่เพียงพอ" ความต้องการของหน่วยราชการ

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศรฯ ก็มีความคิดที่สอดคล้องกันกับสมเด็จพระเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส กล่าวคือ ทรงเห็นว่าการศึกษาที่ควรจะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ราษฎรและแก่แผ่นดิน โดยที่ทรงให้เหตุผลในหลักการจัดควัฒนของประโยชน์ในการปกครองที่ว่า "รัฐได้ก็ตามที่มุ่งการบำรุงรักษามานเมืองให้เจริญถาวรอยู่ในความอิสระภาพของชาติ ใดมั่นคงนี้ขึ้นได้อย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อ ไพร่บ้านพลเมืองโดยมากมีความรู้ เชื่อถือคุณความจงรักภักดี ห่วงแทนอิสระภาพแห่งชาติ ภูมิของตน เป็นเหตุให้พร้อมเพรียงกันชวนช่วยเพื่อบำรุงอิสระภาพนั้น" ² ดังนั้น การจัดการศึกษาต้องมุ่งปลูกฝังความรู้ ³ 2 ประเภทคือ ความรู้อันเป็นคุณสมบัติของพลเมืองดีที่กำหนดให้ "รักอิสระภาพแห่งชาติภูมิและประพฤติก่อนอยู่ในสุจริตธรรม" และความรู้อีกแบบหนึ่งคือ ความรู้ทางวิทยาการ

¹ หจข., ร.5 ศ.2/5, หนังสือกราบบังคมทูล (สำเนา) ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศรฯ ราชานุกาพ ลงวันที่ 1 เมษายน รศ.125 (พ.ศ.2449)

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

ตามหลักการดังกล่าว สมเด็จพระยาตากษักราช จึงทรงเห็นพ้องกับสมเด็จพระ
 กรมพระวชิรญาณฯ ที่จะให้วัดจัดเป็นสถานศึกษา เพราะนอกจากเป็นองค์กรที่สามารถจัดการ
 เรียน - สอนขยายได้ทั่วทั้งพระราชอาณาจักร โดยไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินในการก่อสร้าง
 วัดซึ่งอยู่ใต้ด้วยศรัทธาปสาทะของราษฎรในการทำบุญบริจาคเงิน ทรัพย์สิน ย่อมสามารถเจือจาน
 ด้านการศึกษาด้วย และวัดยังสามารถเป็นแหล่งศรัทธาจงใจประชาชนให้เข้ามาเรียนหนังสือได้
 เพียงแต่ว่าต้องการมีการแก้ไข เพื่อให้การขยายการศึกษาเป็นไปมากกว่าที่เคยจัดมา ด้วยการ
 ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ มีบทบัญญัติกำหนดวัดให้เป็นโรงเรียน ส่วนกรมศึกษา
 ทั่วบริดชอบแต่เฉพาะด้านการจัดหลักสูตรและผลิตตำราเรียน

การที่รัฐบาลต้องเร่งขยายการศึกษา เพราะพระองค์ทรงเห็นภัยจากปัทนาการเมือง
 ชาตินะวันตกที่มีความขัดแย้งเรื่อง เขตแดน เนื่องจากขณะนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนใช้อำนาจ
 คุกคามดินแดนฝั่งลาว เพราะไม่พอใจรัฐบาลไทยที่โอนโยบายส่ง เจ้าชายและข้าราชการส่วนกลาง
 ออกไปปกครองและจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาและหนังสือไทยภาคกลางอย่างแพร่หลาย² เพื่อให้
 ไพรบ้านพลเมืองนิยมและเกรงกลัวรัฐบาลไทย และเป็นการรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง
 สมเด็จพระยาตากษักราช ทรงเห็นว่า ต้องเร่งจัดการศึกษาของวัดให้ลงรอยเป็นระเบียบ
 เดียวกัน โดยเฉพาะหัวเมืองบางมณฑลที่มีภาษาพูดและตัวอักษร เขียนเป็นแบบพื้นเมืองคงเดิม
 ต้องจัดการ เปลี่ยนแปลงทำให้เป็นแบบแผนอันเดียวกับอักษรภาษาในราชธานี เพื่อประโยชน์ในการ
 ปกครอง และป้องกันการกล่าวอ้างและเข้ามาทักความป่วนทางการเมืองในไทยของฝรั่งเศส³

✓ ในด้านวิธีการศึกษาพระองค์ให้ประยุกต์รูปแบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น อังกฤษ
 และเยอรมัน และทรงยึดหลักความจริงที่ว่า การศึกษาต้องปลูกฝังตั้งแต่เยาว์วัย และต้องคำนึง

1 เรื่องเดียวกัน.

2 เรื่องเดียวกัน.

3 พทช., ร. 5 ศ. 2/5. เรื่องเดียวกัน.

วาระฐานันมีความแตกต่างกันในอรรถภาพ เพราะการทำมาหาเลี้ยงชีพและพินทุมิหลังของตระกูล
ต่างกัน ดังนั้น ความรู้ที่ปลูกฝังให้แก่บุคคลต่างอรรถภาพย่อมไม่เหมือนกัน นอกจากนี้ความแตกต่าง
อีกข้อหนึ่งในหมู่ราษฎร คือ ระดับสติปัญญา ความฉลาด - ใจ ย่อมเป็นช่องทางอุกหนุนเชิดชู
ตระกูลที่ค่าให้สูงขึ้นได้¹

การจัดชั้นและหลักสูตรการศึกษาที่ประยุกต์จากอารยประเทศ จึงต้องคำนึงถึงหลัก
การดังกล่าว โดยแบ่งชั้นการศึกษาเป็น 4 ระดับคือ มดศึกษา ปฐมศึกษา มัชฌิมศึกษา
และอุดมศึกษา²

มดศึกษา เป็นชั้นการศึกษาสำหรับไพร่บ้านพลเมืองทุกสถานภาพ ใช้เวลา 2 - 3 ปี
ส่วนการศึกษาชั้นปฐมขึ้นมาถึงชั้นมัธยมและอุดมศึกษา นั้นจัดขึ้นตามอรรถภาพและสติปัญญาของราษฎร
กำหนดหลักสูตรชั้นการศึกษาเป็น 3 - 4 - 3 เฉพาะชั้นอุดมศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ควรจัด
ต่อเมื่อการศึกษารชั้นต่ำใดเจริญแพร่หลายแล้ว³

ในคานการกำหนดหลักสูตร สมเด็จพระยาจารย์ ทรงเห็นเป็นอำนาจหน้าที่
ของรัฐบาลที่จะกำหนดความคิดและพฤติกรรมของราษฎรให้เป็นพลเมืองดี ทรงอธิบายว่า
"รัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสัยใจคอ ไพร่บ้านพลเมืองใดควยแต่งหนังสือสำหรับเด็ก
นักเรียน..... ประโยชน์ของการแต่งหนังสือจึงไม่แพงเลย"⁴ และคำราชาฯ ที่รัฐต้อง
แต่งขึ้นเพื่อความรู้สำหรับนักเรียนชั้นมดศึกษาเหล่านี้ "ไม่ต้องมากมีเพียงคำรวอ่านเขียนไทย

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจช., ร. 5 ศ. 2/5, เรื่องเดียวกัน.

เลข หนังสืออานคฺคิโลกย์ ว่าด้วยกายบริหาร สมบัติบริหาร และธรรมชาติสิ่งของที่ตองอาศัย
ในการเลี้ยงชีพคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตลอดจนหนังสือคิธรรม
แสดงคุณพระรัตนตรัย กุศฺหะวินย วินยพละเมือง¹

แนวทางการจัดการที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้ อันที่จริงยังยึดกับหลักการศึกษายแบบเก่าเก่า
ที่จัดมาแต่ต้น เพียงแต่มีการอธิบายแสดงเหตุผลไต่ชัดเจนมากขึ้นเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นชอบด้วยกับหลักการของพระเจ้าอนงยาเชอทั้งสองพระองค์ และทรง
กำชับให้กรมศึกษาธิการปฏิบัติตามข้อตกลงครั้งนี้ ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดการศึกษาขึ้นอย่าง
เป็นทางการ โดยให้กระทรวงธรรมการ มหาดไทย และคณะสงฆ์ เขาร่วมเป็นกรรมการ
แต่บทบาทของกระทรวงธรรมการถูกจำกัดให้เป็นเพียงผู้ตรวจการศึกษาและแนะนำวิธีการฝึกสอน
ส่วนข้าหลวงเทศาภิบาลฝ่ายกระทรวงมหาดไทยและสงฆ์ เป็นผู้ร่วมกันจัดการโดยตรง²

ใน พ.ศ. 2449 ได้มีการประชุมเพื่อตกลงจัดการศึกษาตามแนวทางดังกล่าวอีก
ครั้งหนึ่งโดยกำหนดความรับผิดชอบการศึกษาในหัวเมืองระดับมูล - ประถมศึกษา ให้เป็นหน้าที่
ของกระทรวงมหาดไทย คือข้าหลวงเทศาภิบาลและคณะสงฆ์ โดยมีข้าราชการกรมศึกษาธิการ
เป็นผู้ตรวจจัดหลักสูตร โดยไม่ต้องเคร่งครัดกับมาตรฐานการศึกษา เพราะงบประมาณสำหรับ
การศึกษาหัวเมืองมีจำกัด และรัฐบาลก็ไม่ได้จัดบไว้ให้ ส่วนการศึกษาที่สูงขึ้นไปยังอยู่ในหน้าที่
กระทรวงธรรมการโดยตรง ในการคัดเลือกคนตามสติปัญญาและฐานะทาง เศรษฐกิจ เพื่อฝึกหัดคน
เข้ารับราชการต่อไป³

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507, หน้า 193.

อย่างไรก็ตาม พระยาวิสุทธินา อธิบดีกรมศึกษาธิการ ก็ยังพยายามเข้าไปมีบทบาทในการปรับปรุงหลักสูตร และมาตรฐานการศึกษาในระดับพื้นฐานให้สอดคล้องกับการศึกษาขั้นสูงคือ ใน พ.ศ. 2452 ใต้วาวยรายงาน "ร่างหลักสูตรมูลศึกษา"¹ ให้เหตุผลในอันที่จะสร้างคุณภาพนักเรียนใหม่ความรู้ดี "พอที่เป็นโอกาสสมมติกันเป็นทุนแก่แผ่นดินหรือทุนของรัฐ ที่จะนำไปดำเนินงานด้านการปกครอง"² นั่นคือ การสร้างบุคลากรข้าราชการฝ่ายบริหารระดับผู้นำรัฐ ให้ได้มาตรฐานที่ดี และปีต่อมา พ.ศ. 2453 เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วิจิตร โดยมีพระยาวิสุทธินา เป็นที่ปรึกษาสำคัญได้ถวาย "ระเบียบการว่าด้วยการศึกษาหัวเมือง" เพื่อขยายชั้นการศึกษา ตั้งแต่ระดับมูลสามัญให้สูงถึงประถมศึกษาและปรับปรุงการศึกษาระดับสูงโดยถวาย "ระเบียบการศึกษามณฑลกรุง เทพ"³ หลักการในระเบียบทั้งสองฉบับสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้บริหารการศึกษาฝ่ายกระทรวงธรรมการ ที่ต้องการผลักดันให้มีการยกมาตรฐานการศึกษา โดยชี้ให้เห็นว่า วิธีการนี้เป็นการสร้างกำลังคนระดับชั้นผู้นำในข้าราชการใหม่ประสิทธิภาพ ความรู้อย่างดี พอที่จะสร้างนักเรียนจำนวน 6,000 คน ในระดับมูลสามัญ และคัดเลือกตามผลการสอบในระบบการศึกษา จนกระทั่งได้บุคลากรที่มีความรู้ดีที่สุดในตำแหน่งเจ้ากรมเพียง 5 คน โดยเฉลี่ยนักเรียนที่เหลือให้เป็นข้าราชการระดับรองลงมาโดยลำดับตามวิธีการสร้าง

¹ หจข., ร. 5 ศ. 2/11, หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาวิสุทธินาสุริยศักดิ์เรื่อง ร่างหลักสูตรมูลศึกษา ลงวันที่ 17 กรกฎาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452).

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจข., ร. 5 ศ. 2/5, หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาวิสุทธินาสุริยศักดิ์เรื่อง บำรุงวิชาสามัญเพื่อเป็นพื้นฐานขอชั้นเรียนวิชาขั้นสูง ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วิจิตร เรื่อง ระเบียบวิธีการจัดการศึกษามณฑลกรุง เทพและหัวเมือง ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452).

กล่าวถึงคนชนชั้นนำให้แกราชการครั้งนี้ คงใช้จ่ายงบประมาณถึงปีละ 100,000 บาท สำหรับ
ค่าอุปกรณ์การศึกษา ค่าใช้จ่ายสำหรับนักเรียน

ปรากฏว่า รัชกาลที่ 5 ไม่เห็นด้วยในเรื่องงบประมาณตามวิธีนั้น ทรงชี้แจงว่า
ตักมเป่าหมายการสร่างกำลังคน เพื่อป้อนระบบราชการนี้ รัฐบาลสามารถดัดการระการการจัด
การศึกษาให้กับกระทรวงนครบาล-มหาดไทย-และคณะสงฆ์—โดยใช้หลักการจัด "การเล่าเรียน
อย่างอุษณภูมิ"² ที่จัดขึ้นในโรงเรียนตามหัวเมืองคือ ไข่วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นโรงเรียน
มีครูซึ่ง เป็นพระประจำวัดเป็นผู้สอน โดยให้เจ้าคณะวัดรับผิดชอบการจัดการศึกษาตามพระราช
บัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในเรื่องให้วัดหัวพระราชาณาเขตจัดเป็นโรงเรียน โดยที่
เจ้าคณะวัดต้องเป็นอุประสางาน เสนอรายงานทำบัญชีสถิติขึ้นตรงต่อข้าหลวงเทศาภิบาล และ
กรมศึกษา เป็นผู้ตรวจแนะนำวิธีการเรียนสอน และกำหนดหลักสูตรตลอดจนแต่งตำราเรียน
วิธีการนี้ทำให้รัฐบาลสามารถลดค่าใช้จ่ายการศึกษาหัวเมืองสูงได้อย่างมาก³

รัชกาลที่ 5 ทรงวิจารณ์ ข้อเสนอของกรมศึกษาฯ ว่าเป็นการทำงานที่ "มุ่งเอาเงิน
เป็นที่ตั้ง ที่จะส่งสอนให้คนเล่าเรียนตั้งแต่เป็นเสมียนขึ้นไปจนเป็นเจ้ากรม สำหรับทำราชการ
ทั้งนั้น ความคิดเช่นนี้ไม่ลงกันกับที่ตั้งใจ จะให้การเล่าเรียนคนให้เบนพลเมืองดีทั่วไป ถ้าว่าดี
ตามความมุ่งหมาย (ของกรมศึกษา) ก็ไม่มีงานจะทำ"⁴ หลักการดำเนินงานเช่นนี้ผิดเป้าหมาย
ที่ทรงต้องการ ทั้งนี้พระองค์ทรงมีพระราชดำริในการจัดการศึกษาอย่าง

¹ เรื่องเดียวกัน.

² พ.ร.บ. ร. 5 ศ. 2/5, สำนักพระราชพิธีและราชทูตขอรับพระยาวิชิตวงษ์วุฒิ

ไกร ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452).

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

"ควรจะคิดจัดการเล่าเรียนของชาติ เพิ่มขึ้นจากหาคนทำราชการ การที่จะออกเงิน
แผ่นดินสอนคนทั้งชาติให้มีความรู้กันนั้น มันก็เหลือที่จะทำได้ มันต้องเป็นท่าทีของรัฐบาลที่จะบังคับ
ให้คนทั้งชาติออกเงินใช้สอยในการเล่าเรียนให้มีวิชาขึ้น แลบังคับให้จำต้องเรียน เมื่อคนทั้งชาติ
มีการเล่าเรียนเป็นพื้นแล้ว ก็อาจคัดเลือกเอาคนที่เล่าเรียนจากโรงเรียนของชาตินั้น มาขึ้น
โรงเรียนชั้นสูง ขึ้นมาตามลำดับชั้นใช้ราชการได้"

จากพระราชดำรินี้ สะท้อนให้เห็นถึงนโยบายของรัฐที่ถึงแม้ต้องการให้การศึกษา
ระบบโรงเรียนขยายเป้าหมาย ที่แต่เดิมมุ่งผลิตข้าราชการเพียงอย่างเดียวให้เป็นการศึกษาที่
ฝึกหัดราษฎรทั่วไป เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดีให้แก่รัฐชาติ แต่รัฐบาลก็ต้องวางหลักการระ
การลงทุนทางการศึกษา สำหรับราษฎรในชาติ ด้วยการให้ราษฎรรับผิดชอบตนเอง

ดังนั้น การศึกษาของรัฐในขั้นพื้นฐานในพระราชอาณาจักรตลอดรัชสมัยนี้ยึดอยู่ใน
ความรับผิดชอบของมหาดไทย คณะสงฆ์ และนครบาลโดยตรง เพื่อให้หน่วยปกครองของรัฐและ
องค์กรศาสนา ช่วยระดมให้ราษฎรรับผิดชอบจัดการศึกษากันเอง ซึ่งวิธีการนี้ไม่อาจขยายปริมาณ
โรงเรียนได้เพราะปัญหาที่สำคัญที่สุดคือ การขาดเงินทุนการศึกษา และราษฎรไม่นิยมในการ
ศึกษา ดังนั้นในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2453 ได้มีการประชุมคณะกรรมการจัดการศึกษา²
ทางแก้ไขปัญหานี้ด้วยการพิจารณาจัดตั้งองค์กรจัดการศึกษาขึ้นใหม่ในหัวเมืองคือ ให้มีคณะ
กรรมการศึกษาประจำตำบล ประกอบด้วยกำนันซึ่งเป็นหัวหน้าชุมชนในตำบลตามพระราชบัญญัติ
ปกครองท้องที่ อธิการวัดซึ่งมีตำแหน่งเป็นอธิการหมวดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ แพทย์ประจำ
ตำบล ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านที่กระทรวงมหาดไทย และกำนันคัดเลือกขึ้นมาตามพระราชบัญญัติ
ปกครองท้องที่ คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาพยาบาลและสุขาภิบาลภายใน

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจช., ร. 5 ศ. 2/5, การประชุมจัดตั้งคณะกรรมการการศึกษา วันที่ 25
พฤษภาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453).

คำบาล โดยเฉพาะคานการศึกษาให้จัดตั้งการศึกษาชั้นต้น รับผิดชอบตรวจตราให้นักเรียนทั้งชายและหญิงได้เล่าเรียนทั้งหมด จัดให้วัดเป็นโรงเรียน โดยตกลงร่วมกันภายในชุมชนนั้น ในเรื่องทุนใช้จ่ายการศึกษา ตามแต่วิธีการที่เหมาะสม โรงเรียนที่ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนเขลยศักดิ์¹ หรือโรงเรียนราษฎรนั่นเอง การตั้งคณะกรรมการคำบาลก็เพื่อให้ราษฎรรวมกลุ่มกันเอง รับผิดชอบค่าใช้จ่ายการศึกษา แต่โครงการนี้ยังได้รับการยกเว้นสำหรับมณฑลกรุงเทพฯ เพราะกระทรวงมณฑลรับผิดชอบเรื่องนี้ เห็นว่าการที่จะออกพระราชบัญญัติบังคับเฉพาะเด็กชาย อายุ 8 - 14 ปี เขาโรงเรียนนั้น ยังไม่สมควรเพราะในช่วงนั้น เป็นปีที่เริ่มเรียกคนเข้ารับราชการทหาร ในมณฑลกรุงเทพฯ และประกาศเก็บเงินค่าราชการตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร "ในสองอย่างนี้ก็เป็นกรใหม่ที่ได้ทำขึ้น เป็นกิจที่ราษฎรต้องทำแกบ้านเมืองมากอยู่แล้ว ถ้าจะซ้ำอีกเรื่องหนึ่งก็จะมากเกินไปในปีเดียว จึงขอพระราชทานตัดใจคนศึกษา"²

ปรากฏว่าจากการที่กรมศึกษาธิการซึ่งถูกจำกัดอำนาจหน้าที่ให้รับผิดชอบในอยู่แต่เฉพาะการศึกษาาระดับสูง โดยได้รับงบประมาณอย่างจำกัด ใน พ.ศ. 2452 งบประมาณนั้นก็ยังคงตัดทอนลงอีก กระทรวงธรรมการจึงต้องตั้งเงินงบประมาณการศึกษา ส่วนที่จะนำไปขยายการจัดตั้งโรงเรียนประถมและโรงเรียนมัธยมในหัวเมือง ซึ่งจะจัดขึ้นเมืองละโรง สำหรับโรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่ รวมทั้งโรงเรียนในกรุงเทพฯ เช่น โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นั้นก็จะผลัดภาระการศึกษาให้ราษฎรรับผิดชอบเอง³ ชาวนักก่อให้เกิดปฏิกิริยาวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลในหมู่ประชาชน ตามข่าวเมื่อวันที่ ๑๘ ม.ค. ๒๔๕๓ - เห็นว่าวิธีการนี้เป็นการผลัดภาระของรัฐบาล

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ทจข., ร. 5 ค. 2/5, เรื่องเดียวกัน.

ให้ประชาชนต้องรับผิดชอบการศึกษาอย่างไม่สมควร¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิตกต่อหาที่ดังกล่าว² เพราะเป็น
ปฏิริยวิโคตของราษฎรไทยต่อรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัดเจน บัญหาที่ทรงห่วงใยและต้องการให้แก้ไขก็คือ

การเห็นว่า เกิดมีกลุ่มบุคคลซึ่งไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลในสังคมไทย อันเป็นผลมาจาก

การรับเอาการศึกษาอย่างผิด ๆ ของตะวันตกเข้ามาใช้ ที่สืบเนื่องมาจากการวางเป้าหมาย

การศึกษาไม่ดีพอ เพราะการศึกษาที่จัดความคิดที่ไม่ถูกต้อง อันก่อให้เกิดความขัดแย้ง

กับรัฐบาลออกไปจากสังคมไทย³ นอกจากนี้อันตรายที่มาจากระบบการศึกษาที่ไม่ดีพอยังเกิด

จากวิธีการศึกษาในโรงเรียนเอกชน เช่น โรงเรียนจีนและโรงเรียนมิชชันนารี ซึ่งสอนลัทธิ

การเมืองและโรงเรียนคริสต์สอนความเชื่อทางศาสนา ให้มีศรัทธาต่อพระเจ้า (God)³

ทรงเห็นว่าการศึกษาดังกล่าว หากแพร่หลายในหมู่คนไทย ย่อมเป็นการคลี่คลายความเชื่อถือ

ศรัทธาที่มีต่อสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนา ซึ่งขณะนั้นเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของชาติ⁴

และย่อมผลักดันให้ขยายความเชื่ออย่างผิด ๆ ต่อรัฐบาลให้กว้างขวางขึ้น และก่อให้เกิดอันตราย

ต่อความมั่นคงของชาติ เปิดโอกาสให้มีการแทรกแซงจากต่างชาติได้

¹ หจช., ร.5 ศ.5/18, เรื่องโรงเรียน และคู่มือใน วารสารศิลปากร ปีที่ 3,

เล่ม 3 พ.ศ. 2492 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ ทรงมีถึงเจ้าพระยาธรรม
ศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร ๗ อยุรยา) ครั้งยังเป็นที่พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เจากรมตรวจ
การศึกษาระทรวงธรรมการ ระหว่างเดือนมิถุนายน - สิงหาคม รศ. 129 (พ.ศ. 2452).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจช., ร.5 ศ.5/81, พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ฉบับลงวันที่ 27

กันยายน รศ. 129 (พ.ศ. 2452).

รัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชดำริให้ผู้บริหารกระทรวงธรรมการดำเนินการแก้ไขปัดหานี้ พระยาวิสุทธินา และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทรวรา) จึงร่วมกันร่างประกาศ กระแสพระบรมราชโองการอธิบายนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐในประเทศไทย พร้อมกับสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษา เน้นคติคณะรัฐมนตรีใหม่ให้เป็นแบบแผนความคิดใหม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายในรัฐ ร่างประกาศนี้โดยอาศัยเค้าโครงแบบแผนการศึกษาของญี่ปุ่นที่สร้างเอกลักษณ์ของชาติ ให้อยู่ที่องค์จักรพรรดิ และมีหลักสูตรการศึกษาที่สร้างความรู้รักภักดี ศรัทธาและจงรักภักดีต่อ องค์จักรพรรดิ และให้โรงเรียนทุกแห่งปลูกฝังความเชื่อมั่นนี้ ด้วยการทำค่านิยมและท่องจำประกาศ สรรเสริญองค์พระจักรพรรดิทุกวัน¹ พระยาวิสุทธินา เสนอร่างประกาศฉบับนี้ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2453 ก่อนสวรรคต มีเนื้อหาว่าถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ในการที่ทรงเห็นการไกลถึงความจำเป็นในการสร้างความเจริญขึ้นในชาติ เพื่อประโยชน์ในการติดต่อกับต่างประเทศในทางแข่งขันทางการค้า ด้วยเหตุนี้จึงทรงเปลี่ยนแปลง สิ่งเก่าบางสิ่งและรับเอาวิทยาการใหม่เข้ามาปรับปรุงประเทศไทยให้สามารถแข่งขันกับนานาประเทศได้ และเป็นเหตุสำคัญให้ทรงตั้งให้ตราขึ้นเพื่อใช้ในราชการด้วยการจัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้น ทำให้ราษฎรเข้าใจนิมิตว่าการศึกษาเป็นแต่เรื่องการหัดคนเข้ารับราชการ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้อง ให้อุปการการศึกษา แต่ที่จริงแล้ว การศึกษาเป็น "เครื่องจูงใจให้ฉลาด ใหญ่จักประพาศิตัวดี สามารถในการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าวิชาและศิลป์ใด"² โดยถือว่าการฝึกหัดความประพฤติให้ เป็นราษฎรที่ดีของประเทศสยาม ฝึกสอนหน้าที่ที่พึงมีต่อครอบครัว ชาติที่หนึ่ง เพื่อน คนภายในรัฐ หรือชาติเดียวกัน และที่สำคัญที่สุดคือพระมหากษัตริย์ซึ่งราษฎรทั้งมวลต้องถวายความจงรักภักดี และระลึกในพระมหากษัตริย์คุณ หน้าที่เหล่านี้ต้องปลูกฝังให้อยู่ใน "สันดานกมลและอาการ

¹ พจช., เอกสาร ร.5 ศ.2/5; ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่อง การเล่าเรียนของประเทศไทยสยาม.

² เรื่องเดียวกัน.

ภายนอกที่ปรากฏ¹ การศึกษาของราษฎรนี้จึงเป็น "มรดก" ที่มีความร่ำรวยมอบให้ แก่บุตร "โดยสมควรแก่ฐานะรูปและกำลังทุนทรัพย์"

เห็นได้ว่าร่างประกาศฉบับนี้มุ่งเน้นการสร้าง ความเชื่อมั่นและศรัทธาของค พระมหากษัตริย์ด้วยการสรรเสริญพระมหากษัตริย์คุณ ที่ทรงประกอบคุณพระ ราชดำริที่ทันสมัย ต้องการปรับปรุงประเทศ เพื่อความเจริญเข้มแข็ง เป็นความพยายามของรัฐที่ใฝ่หาความจริง ความเห็นของราษฎรให้คล้อยตามพระบรมราชาโบาย และพระราชกรณียกิจของพระองค์ในการ บริหารประเทศในทุกด้าน เพื่อให้เกิดเอกภาพความคิดทางสังคม และการเมืองภายในรัฐ โดยอาศัยระบบการจัดการศึกษาเป็นกลไก ขยายความคิดดังกล่าว ที่ผู้บริหารการศึกษาเสนอให้ โรงเรียนทุกแห่งในพระราชอาณาเขตต้องนำประกาศฉบับนี้เข้ากรอรับบูชาและในวันเฉลิมพระชนม พรรษาให้โรงเรียนจัดพิธีถวายคำนับพระรูปขององค์พระมหากษัตริย์ แล้วอ่านประกาศกระแส พระบรมราชโองการเพื่อ "กระชับใจเด็กและกล่อมเกล่าสันดานเด็ก ปลูกความสวามิภักดิ์ ต่อไต่ฝาดะของชุดพระบาท และความรักชาติบ้านเมือง ด้วยวิธีนี้ ประกาศนี้จะแพร่หลายออก ไปถึงเคหาสถานได้"²

อย่างไรก็ตาม ร่างประกาศฉบับนี้ยังมีไต่ค้นประกาศใช้เพราะรัชกาลที่ 5 สวรรคตเสียก่อน แต่ความสำคัญของความคิดของผู้นำรัฐและผู้บริหารการศึกษาที่เห็นความ จำเป็นในการจัดการศึกษา เพื่อสร้าง ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ อันเป็นที่รวมศูนย์ การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และศูนย์กลาง เอกภาพทางสังคมแบบรัฐชาติ เป็นแนวทาง ที่ส่งผลต่อไปยังความคิดเห็นในการจัดการศึกษายุคต่อมา

¹ พจน. ร. 5 ศ. 2/5, ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ.

² เรื่องเดียวกัน.